

A magyar nemzeti hangfelvételi gyűjtemény ügye

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Magyarországon már régóta van múzeuma a gondolkodás írásos, képzőművészeti és különféle tárgyi dokumentumainak, de máig sincs olyan egységes nemzeti gyűjteményünk, amely művelődéstörténetünk *hangzó* emlékeit vállalkozott volna a teljesség igényével feltárni, összegyűjteni, őrizni és nyilvántartani. Alapjában ez a négyrétű feladat vár a mielőbb létrehozandó nemzeti hangfelvételi gyűjteményünkre.

Mi indokolja a gyűjtemény létrehozását és mi ennek sürgősségét?

Idestova egy évszázada, hogy *Edison* a hangrögzítés és hangreprodukálás első célravezető eszközét, a fonográfot feltalálta. Azóta nagy mennyiségű hangdokumentum készült, különféle hanghordozókra és különböző tartalommal. A kultúra több ezer éves történetéből a legutóbbi évszázad nyújtott először lehetőséget arra, hogy a világ hangzó jelenségei rendeltetésszerű alakjukban, elsődleges kifejezésformájukban konzerválódhassanak. Csak a múlt század vége óta kezdték rendszeresen megörökíteni a paraszt-énekes ajkán felhangzó népdalt, továbbá a művészi zene termékeit, valamint a kiejtett szót, az elszavalt verset, az eljátszott drámát, s csak a legutóbbi évtizedekben a szívdobogások, az állathangok és a mesterségesen keltett hangok különféle változatait.

Ez a sokféle technikával készült és sokféle tartalmú hangdokumentum ma még szétszóródva, különböző magán- és közgyűjteményekben található, ill. kereshető. S ez még a jobbik eset. Számítani kell ui. arra, hogy a hangfelvétel kezdetei óta elkészült hangdokumentumok jelentékeny része elkallódott, használhatatlanná lett, vagy, ha még használhatóan állna is rendelkezésre: gazdátlanul, elhagyatottan, de legalábbis gondozatlanul és rendszerezetlenül hever ismert vagy ismeretlen helyen. Így pedig épp az a vívmány semmisül meg, amit a hangrögzítés találmánya és e felfedezés egyre tökéletesebb megvalósulása jelentett: mindama történeti kutatásnak lehetősége, ami csakis a konzervált hangdokumentumok időrendben elhelyezett, folyamatos sorának tanulmányozása alapján nyílhatnék meg. Az előadóművészet történetének nem következtetéseken, hanem a korabeli hangzó források alapján nyugvó feltárása és feldolgozása, az előadói ízlés változásának nyomkövetése csak egy minél teljesebb „hangmúzeum” megfelelő állományrészeinek ismeretében számíthat a kívánatos eredményre. És minthogy a hangfelvételek a művelődéstörténet legsérülékenyebb, legromlandóbb dokumentumai közé tartoznak, ennek tudatában vétkes könnyelműségnek tűnik tovább halo-

gatni az egész ország jelentékeny hangdokumentumait egybegyűjtő nemzeti hangfelvételi gyűjtemény létrehozását.

Nemzeti fonotéka már több külföldi országban működik, hol önálló intézményként (Párizs, Bécs), hol pedig a nemzeti könyvtár keretében (ilyen a berlini Deutsche Staatsbibliothek és a müncheni Bayerische Staatsbibliothek zeneműtára). Nálunk is a nemzeti könyvtár — az Országos Széchényi Könyvtár — Zene-műtára ad otthont — az 1950-es évek közepe óta — a magyarországi hanglemeztér-més archív-példányainak. A nemzeti hangfelvételi gyűjtemények azonban, mindenütt a világon, annyira fiatal intézmények, hogy egy valamennyi funkciójával kiépült, teljes állományú nemzeti fonotékáról ma még aligha lehet beszélni. Annál inkább helyénvaló a magyar nemzeti fonotéka tervezését és megvalósítását napirenden tartani.

Hogy a fonotékák telepítésének melyik változata hódít majd tért nagyobb mértékben, ez a jövő kérdése. Elvi és gyakorlati szempontból egyaránt rokon-szenvesebbnek tűnik a nemzeti fonotékának a nemzeti könyvtáron belül való elhelyezése. A nemzeti művelődéstörténet kézírásos és nyomtatott dokumentumait ma már szervesen egészíti ki ugyanezeknek hangzó interpretációja vagy interpretáció-sorozata, különösen a zeneművészet és az irodalom terén. A hangfelvételeknek a könyvtáron belül való elhelyezése esetén a kutató egyidejűleg tanulmányozhatja az eredeti kéziratot és annak nyomtatott kiadásait a hangzó variánsokkal és így komplex módon követheti az előadói praxis szimultán és szukcesszív alakulását. Az önálló szervezettű nemzeti fonotékák esetében az összehasonlító kutatás ilyen önként kínálkozó kényelmére számítani kevésbé lehet.

A nemzeti könyvtáron belül kiépített korszerű fonotéka azonban megköveteli a zeneműtáraktól független, önálló szervezetet. Ez nemcsak azért elengedhetetlen követelmény, mert a hangfelvételnek a többi könyvtári dokumentumtól való alkati különbözősége teljesen eltérő technikai kezelést és adminisztrációt kíván, hanem azért is, mert ésszerűtlen és alig indokolható a nem-zenei tartalmú felvételeknek a zeneművek tárában való raktározása és használatása. Ellene szól az együtt-tartásnak az is, hogy olyan könyvtárak, amelyek magukévá tették a dokumentumfajtként differenciálódó kölöngyűjtemények elvét (mint a mi nemzeti könyvtárunk is), nem törhetik meg ezt az elvet éppen a legkirívóbb dokumentum-féleségnek, a hangfelvételnek gyűjteményi elhelyezése során. A kétféle igényt — a hasonló tartalmú kézíratos, nyomtatott és hangzó dokumentumok párhuzamos használhatóságát, valamint a hangdokumentumok archiválásának és reference-szolgáltatának különleges követelményeit — bizonyára akkor lehet egyszerre kielégíteni, ha az országos hangfelvételi gyűjteményt a nemzeti könyvtár önálló osztályaként szervezik meg.

Mielőtt részletesebben szólnánk kiépítendő nemzeti hangfelvételi gyűjteményünk feladatairól, röviden összefoglaljuk a jelenlegi állapotot.

A Magyarországon lévő hangfelvételeket köz- és magángyűjtemények őrzik. A magángyűjteményeknek főként a régi és ritka hanglemek lelőhelyeiként lehet különleges jelentőségük. A közgyűjteményeket elsősorban rendeltetésük különbözteti egymástól. Eszerint vannak nyilvános használatra rendelt gyűjtemények (könyvtári hanglemeztárak) és meghatározott célok érdekében létesített gyűjtemények. Utóbbiak közül a legjelentékenyebbek a tudományos jellegűek (a Néprajzi Múzeum fonográf-hengerei, a Magyar Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjának hengerre, huzalra és szalagra rögzített népzenei felvételei, a Színház-

történeti Múzeum hangzó dráma-részlet- és versgyűjteménye, nyelvtudományi, orvostudományi intézmények hangfelvételi szakgyűjteményei), *pedagógiai* jellegűek (a Zeneművészeti Főiskola és egyéb oktatási intézmények hangfelvételi gyűjteményei) és *szórakoztató-népművelő* jellegűek (közülük a legfontosabb a Magyar Rádió hangfelvételi tára; ez egyben az ország legnagyobb hangfelvételi gyűjteménye). Valamennyi felsorolt közgyűjtemény-típus közül csak a tudományos jellegűekben elsődleges az archiváló szempont, e gyűjteményekhez értve természetesen a nemzeti könyvtár hangfelvételi gyűjteményét is.

A mi feladatunk valamennyi gyűjteményt az archivárius szemével vizsgálni. Az ilyen vizsgálat pedig ma nyugtalanító eredményre vezet. Bár a közgyűjtemények nagy része (főként a tudományos jellegűek és a Magyar Rádió) régebben vagy újabban tudatára ébredt konzervátori felelősségének, magát a teljes értékű konzerválást valamely egységes rendelkezés még nem tette általános érvénnyel hatékonyvá, lehetővé és kötelezővé. Ezért panaszolható a különféle hangfelvételi gyűjteményekben a raktározás káros, ki nem elégítő volta (az ömlesztett állapotban való tárolástól a vetemedő polcú hanglemez-szekrényekig), az elavult alapfelvételek modern hangmásolásának elmaradása vagy veszélyesen lassú ütemű előrehaladása, az elhagyott vagy elhanyagolt hangfelvételek gondozásba-vételének mellőzése, és így tovább.

A súlyosnak tekinthető helyzet orvoslására a mielőbb megszervezendő és valamennyi funkcióját ellátó országos hangfelvételi gyűjtemény (nemzeti fonotéka) lenne alkalmas és hivatott. Fő feladata — ahogyan bevezetésül már említettük — a magyar művelődéstörténet hangzó emlékeinek a teljesség igényével történő feltárása, összegyűjtése, megfelelő állapotú konzerválása, raktározása, nyilvántartása és használatuknak az archiválás érdekeit nem sértő lehetővé tétele.

E fonotéka gyűjtőkörét — a nemzeti könyvtáréhoz hasonlóan — csak egyetlen szempont korlátozná: csak meghatározandó kivételes esetekben kerülhetne állományába nem-hungarika dokumentum. Ez azonban egyben azt is jelenti: törekednie kell arra, hogy a hungarika-felvételeket a maguk teljességében begyűjtse (mégis, egyes variánsoknak, mutációknak, technikailag kevésbé használható felvételeknek műfaj-kategóriáinként meghatározandó kiszűrésével). A gyűjtés kiterjedne az elérhető legkorábbi hangfelvételektől a legújabbakig és körébe vonná a felvételek valamennyi tartalmi és formai kategóriáit. Az előbbieken a népzenei, műzenei („komoly” és „könnyű” zenei), népköltési (próza, vers), drámai, műköltészeti, vegyes (zene és beszéd), tudományos (nyelv-, orvostudományi, műszaki stb.) és különféle egyéb célú (oktató, közlekedérendészeti, stb.) tartalmú hangdokumentumokat, a hanghordozókat tekintve pedig a fonográf-hengert és hanglemez tppúgy, mint a hanghuzalt és a hangosfilmet. Csupán megjegyezzük, hogy hangfelvételek esetében természetesen nincsen jelentősége a hanghordozó minden áron eredetiben való megszerzésének: a korrekcióval készült hangmásolatok gyakran jobbak, élvezhetőbbek, mint az eredetiek. Ilyen módon a nemzeti fonotéka állományba veheti a kívánt hangdokumentumot anélkül, hogy eredeti példányáról tulajdonosának le kellene mondania.

A kialakítandó fonotéka-intézmény legsürgősebb feladata a kataszter-készítés: az ország területén fellelhető hangfelvételeknek és tulajdonosaiknak felkutatása és jegyzékbe foglalása. Ez az alapja annak, hogy a kallódó, a pusztulás szélén álló hangdokumentumokat az utolsó előtti vagy utolsó percben még meg lehessen

menteni a jelen és a jövő számára. És ez a kataszter-készítés az alapja a lehetőleg teljes állományú nemzeti fonotéka megteremtésének.

A második, az előbbihez szorosan kapcsolódó feladat a kataszterbe vett hangdokumentumoknak — közöttük elsősorban a régi és ritka hangfelvételeknek — eredetiben vagy másolatban való megszerzése, állományba-iktatása.

A nemzeti fonotéka, mint felügyeleti szerv, ellenőrzési jogot gyakorolna az ország valamennyi, hangfelvételeket őrző köz- és magángyűjteménye fölött, azok tulajdonjogának teljes épségben-tartásával. Ez az ellenőrzési jog lehetőséget biztosítana a gyűjtemények állományának folyamatos vizsgálatára és olyan intézkedések előírására, amelyek elejét veszik a hangdokumentumok állapota további romlásának, addig is, míg a veszélyeztetett hangdokumentum, ill. annak másolata a nemzeti fonotéka állományába kerül.

Az országos hangfelvételi gyűjtemény középponti jelentőségű apparátusa az elektroakusztikai berendezés, hiszen ez hivatott a fonotéka gyarapítási, konzerválási és reference-funkcióinak elősegítésére. Segítségével történik a különféle fordulatszámú, ill. sebességű, monaurális és sztereofonikus hangdokumentumok (lemezek, szalagok stb.) átmásolása és a hallgató számára való közvetítése. — A hangdokumentumok megfelelő konzerválását hivatott elősegíteni a klíma-berendezés, amely a szükséges hőmérsékletet és páratartalmat biztosítja a raktárban.

A nemzeti fonotéka egyéb funkciói — az előszerzeményezés, a gyarapítás, a feldolgozás, a nyilvántartás és az általános tájékoztatás — alapján véve megfigyelnek a hasonló nemzeti könyvtári munkafolyamatokkal. Az eltérések közül itt csak a következőket említjük.

Előszerzeményezési munkájában a hangfelvételi gyűjtemény a hagyományos módokon (prospektusok, gyári és kereskedelmi katalógusok, szakfolyóiratok stb. figyelésén) kívül figyelemmel kísérné a nemzeti hangfelvételi kataszter adatait s a külső intézmények (pl. a Magyar Rádió) ún. selejtezési listáit, bejelentéseit. A lehetőségekhez képest folyamatosan figyelné — rádióújságok alapján — a bel- és külföldi rádióműsorokat, hogy mód nyíljk előreláthatólag egyébként megszerezhetetlen, jelentékeny hungarika-produkcióknak a rádióból történő átvételére és archiválására.

A gyarapítás munkája is eltérne némileg a hagyományos könyvtári dokumentumokétól. A szokásos műveleteken (egyedi naplózás, jelzetelés) kívül az állománybavétellel egyidejűleg kerülne sor a hangfelvételeknek törzslappal való elátására. A törzslap tartalmazná a hangfelvétel jelzetét, az állománybavétel napját, később a lejátszások dátumait és a lejátszó munkatárs aláírását; lemezek, hengerek esetében a szalagra, ill. lakklemezre történő átjátszás dátumait, továbbá a hangátvevő szalag jelzetét. Itt kell megjegyezni, hogy célszerű lenne minden hanglemezt az első használatbavételkor a hangfelvételi gyűjtemény használati tekerésére átjátszani. Tilalom fűződne a hangszalagra átjátszott lemez közvetlen használatba vételéhez; helyette már csak a használati tekeres igénybevétele lenne engedélyezett.

A felvázolt néhány részfeladatból is kitűnik, hogy egy ilyen komplex igényű, rendkívül kényes dokumentumokkal sáfázkodó országos intézménynek — melynek a nemzeti könyvtáron belüli önálló munkaszervezeti szükségességét ezek után talán nem kell részletesen indokolni — raktározó, dokumentációs, gyarapító, feldolgozó, tájékoztató, auditív-szolgálati, konzerváló és karbantartó munkatársakra van szüksége. Ehelyütt nem a létszám, hanem a munkakörönkénti kvalifikációk

felemlítését tartjuk szükségesnek. Célszerű lenne általában (a raktárosok kivételével) a középfokú zenei — legalább egy munkatársra nézve pedig a magyar irodalom alapos ismeretét megkövetelő irodalomtörténeti — képesítést, ezen felül pedig megfelelő könyvtárosi ismereteket előírni. Az auditív szolgálat munkatársaitól zenei és bizonyos mértékű technikai ismereteket egyaránt megkívánnánk. A követelmény hasonló lenne ahhoz, amit a Magyar Rádió gyakorlott „zenei rendező”-jétől megkívánnak (partitúraolvasás, magnetofon és keverőasztal kezelése). A konzerváló munkatársaknál hasonló a követelmény, azzal a különbséggel, hogy a zenei ismeretekből alacsonyabb, a technikaiakból magasabb fokot írnánk elő. A karbantartók távközlési műszaki képesítéssel, ill. gyakorlattal rendelkező műszerészek. Az országos hangfelvételi gyűjtemény irányítását (ideértve az említett országos koordinációs munkálatokét is) zenetudományi vagy zeneszerzői oklevéllel, ill. ezekkel egyenértékű képesítéssel és kellő könyvtárosi ismeretekkel rendelkező szakvezető látná el.

Minden részletnél fontosabb azonban az egésznek — annak a közérdekű intézménynek sürgős kialakítása, amely lehetővé tenné nemzeti kultúránk hangdokumentumainak teljes feltárását és művelődéstörténetünk immár szerves részeként való tartós megőrzését.

Plan der ungarischen Nationalphonothek

I. KECSKEMÉTI

Die Erschließung, Einsammlung, Aufbewahrung und bibliothekarische Bearbeitung der tönenden Denkmäler der ungarischen Kulturgeschichte sollte zu den dringendsten Aufgaben des Kulturwesens in Ungarn zählen. Um diese Aufgaben erfüllen zu können, wäre je eher eine Nationalphonothek zu errichten. Die Dringlichkeit ist durch die Gefahr des allmählichen Zugrundegehens der in verschiedenen öffentlichen und Privatsammlungen liegenden Tondokumente begründet. Der Hauptzweck eines solchen „Tonmuseums“ ist offensichtlich die Ermöglichung der jeweiligen Untersuchung von Tondokumenten der Vergangenheit und der Gegenwart, um die Änderungen der Aufführungspraxis und der Ausdrucksarten beobachten und vergleichen zu können.

Die Nationalphonothek sollte dem Inhalt und der Form nach alle Tondokumentenarten in sich vereinen, die mit der Kultur des Landes irgendetwas zu tun haben. Auf dieser Weise gehören Aufnahmen von Volks- und Kunstmusik ebenso in die Bestände dieser Sammlung, wie die Volksdichtung und die Belletristik, oder die der wissenschaftlichen und pädagogischen Literatur. Den Tonträgern nach ist die Phonothek u. a. Sammelort von Phonographzylindern, Schallplatten, Tonbändern, Schalldrähten und Tonkopien von Tonfilmen.

Als Archiv von Tondokumenten von ungarischen Belangen gilt gegenwärtig die Musikabteilung der Ungarischen Nationalbibliothek „Széchényi“. Diese Tondokumentensammlung könnte als Ausgangspunkt zu einer Nationalphonothek dienen. Es scheint als die günstigste Lösung, die Nationalphonothek als eine selbständige Abteilung in der Nationalbibliothek sesshaft zu machen. So erschließt sich leicht die Möglichkeit, die verschiedenen Erscheinungsformen (handschriftliche, gedruckte und tönende Varianten) desselben Werkes parallel studieren zu können.

Die konkreten Aufgaben kann man kurz im folgenden bestimmen: 1) Landeskatasteraufnahme über die im Privat- und Gemeinbesitz erreichbaren frühen und wichtigen Tonaufnahmen; 2) Erwerb dieser Tonaufnahmen, um diese selbst in Stand zu nehmen oder eine anwendbare Kopie davon für die Phonothek herzustellen; 3) Optimale Lagerung und Konservierung

der Tondokumente; 4) Erwerbs-, Bearbeitungs-, Katalogisierungs- und allgemeine Referenz-tätigkeiten, wie in den entsprechenden konservativen Abteilungen der Nationalbibliothek; 4a) Spezialfunktionen bezüglich der Erwerbung: Berücksichtigung der Landeskatasterda-ten (s. o.) und der Ausmusterungslisten äußerer Institutionen (z. B. jener des Rundfunks), stetige Beachtung der in- und ausländischen Rundfunkprogramme, um „Hungarica“-Produk-tionen übernehmen und archivieren zu können; 4b) Spezialfunktionen bezüglich des Referenz-dienstes: Abhörer- und Kopierdienst mit den nötigen Beschränkungen; 5) Konsevierungs- und Reparaturfunktionen.

Der Artikel befaßt sich zuletzt mit der Personalgliederung und Qualifikationsbedingun-gen der geplanten Nationalphonotheke.